

ETNIKAI ÉS DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON A 17–18. SZÁZADBAN

VARGA J. JÁNOS

*Eötvös Loránd Tudományegyetem – Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézet*

A változások első jelei az oszmánok balkáni előrenyomulásával egy időben, a 15. századtól mutatkoztak. A Délkelet-Balkánról kirajzó, pásztorkodó románság Havasalföld és Moldva birtokbavétele után tömegesen érkezett Erdélybe. Demográfusaink mintegy 150 ezerre becsülik számukat az 1400-as évek végén.¹ A Délvidéket ért oszmán betörések elől szerbek szivárogtak be a 15. században a megüresedett magyar falvakba, illetve katonai szolgálat fejében betelepítették őket a magyar királyok. I. Ulászló (1440–1444) a török veszélyre hivatkozott, amikor 1440-ben behívta egy csoportjukat a mai Ráckeve területére, és I. Mátyás (1458–1490) is birtokadományokkal igyekezett magához kötni a védőszárnyai alá menekült szerb előkelőket.² Mindez csupán „előjátéka” volt a Magyarország középső területeit és Erdélyt érintő tartós oszmán uralom etnikai, demográfiai következményeinek.

A magyar etnikum kataklizmáját a tizenöt éves háború (1592/1593–1606), az Erdélyi Fejedelemséget és a Magyar Királyságot 1658–1664 között egyaránt sújtó török–tatár hadjáratok, valamint az oszmánok kiűzésével végződött felszabadító háború (1683–1699) teljesítették be. Ugyanakkor a megpróbáltatásoktól kevésbé sújtott északi és keleti hegyvidék népességének gyarapodása a kelet-európai trendet követte, és lakosságának száma a 15. századinak másfélszeresére növekedett. Ezért az oszmánokat az országból kiszorító szövetséges csapatok nyomában keletkezett etnikai vákuum valósággal „*beszippantotta*” a Kárpát-medence peremterületeinek népességfeleslegét. Az egykori végvárvonalon túlra szorult magyar parasztokat vonzotta az Alföld síkságának és a Délkelet-Dunántúl szelíd dombjainak pihent, gazdátlan földje: csapatostól keltek útra, hogy a megsemmisült települések helyén újakat hozzanak létre, vagy az újjáépülőkhöz csatlakozzanak. S ahogyan a középső és déli területeket körülvevő országrészekből egyre beljebb húzódtak, megüresedett

¹ OBORNI Teréz: Erdély népei. In: *A Kárpát-medence etnikai és demográfiai viszonyai a honfoglalástól a török kiűzéséig*. (Szerk.): FONT Márta. Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Középkori és Korajújkori Történeti Tanszék 1998, 35., 37.

² SZAKÁLY Ferenc: Szerbek a középkori Magyarországon. In: *História* 13/2–3 (1991), 16.

helyükre, többnyire a volt végvár vonal széléig nyomult előre a Kárpát-medence peremvidékének nem magyar nyelvű lakossága.³

Dél-délnyugati irányból szlovének és horvátok érkeztek, míg az ország viszonylag sűrűn lakott nyugati vidékéről az ausztriai örökös tartományokkal szomszédos vármegyék német nyelvű lakossága a Német-római Birodalomból jött testvérnéppel gyarapodva terjeszkedett kelet felé. A Felföldről délre mozduló szlovákok a 17. század végéig nem lépték át a középkori magyar településhatárt, amely a Pozsony–Nagyszombat–Rimaszombat–Rozsnyó–Hernád völgye–Tarca völgye–Gálszécs–Szobránc–Ungvár–Munkács–Huszt vonal fölött húzódott. Legfeljebb a folyóvölgyekben kezdődött el a szórványos betelepülésük. Ellenben a felszabadító háború időszakában a délre vándorló lakosság nyomában főként Nyitra, Bars, Hont és Nógrád vármegye területén tolták ki határukat a magyarok rovására. A Felföld etnikumai közül a német veszített legtöbbet életeréből. Erősen szlovákosodtak a székesi települések: 1672-ben már csak Gölnic, Korompa, Nagyszalók, Remete, Svedlér és Szomolnok keveretlen lakosságú, Csütörtökhely, Káposztafalva és Stósz szlovákokkal vegyes. Hat környékbeli falu pedig, amelynek lakossága 1605-ben még német volt, 1672-ben már szlovák néven szerepelt. Még erőteljesebben érintette az asszimiláció a Rima és a Sajó folyó között megtelepült német szórványokat. Ott már csak Dobsa, Kövi, Nandrás és Rákos őrzött 1686-ban német bányász kisebbséget a szlovák többség közepette. Nem mentesült a szláv bevándorlástól – bár jóval ellenállóbbnak bizonyult – a Garam menti bányavárosok német lakossága sem.⁴

A szlovákok helyzetváltoztatása a magyarokéhoz, a szlovénekéhez és a horvátokéhoz hasonlóan csak a népesség országon belüli kiegyenlítődéjét jelentette, de a mozgékony, pásztor életmódot folytató rutének előrenyomulása északkeleten, a Kárpátokon túlról már új jövevények beköltözését jelentette. Az 1690-es évek első felében 300 ezer unióra lépett lelket számláltak a munkácsi görögkatolikus püspökségben.⁵

Fokozottan érvényes ez a románokra, akiknek transzshumáló állattartást folytató népes csoportjai a 14. század elejétől a mezőségi magyarság szomszédságában, az Erdélyi-középhegységben éltek. Mihelyst a tizenöt éves háború pusztításai megritkították a magyar lakosság egységes tömbjét, a munkaerőt kereső földesurak szívesen fogadták a hegyekből leköltöző románságot, amely folyamatos utánpótlást kapott keletről, a havasalföldi és a moldvai vajdaságból. A mezőségi magyarság térvészése a 17. század folyamán jelentős méreteket öltött: Kraszna és Középs-Szolnok megye 106 falujából 46, Szilágy megye 106 magyar falujából 46 elveszítette magyar többségét, Kolozs megye

³ *Magyarország története 1686–1790.* 4/1. (Főszerk.): EMBER Győző/HECKENAST Gusztáv. Budapest: Akadémiai 1989, 60.

⁴ *Magyarország története 1526–1686.* 3/2. (Szerk.): R. VÁRKONYI Ágnes. Budapest: Akadémiai 1985, 1453–1454.

⁵ HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története.* Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1910, 410.

112 helysége közül ötvenötből kiszorult a magyarság, Szolnok-Doboka megyében pedig 96 faluból 76 elrománosodott.⁶ Hasonló folyamat játszódott le Nagyvárad oszmán kézre kerülése (1660) után Bihar vármegyében, ahonnan a magyarság nagy számban költözött át a királyság északkeleti részébe.⁷ Ellenben Medgyes, Segesvár és Beszterce vidéke megőrizte az etnikai identitását is biztosító, a középkori *Andreánumnak* (1224) és 1486. évi megerősítésének köszönhető rendi különállását.⁸ Ez a városi önállóság mellett a szász szabadparaszti állapot megmaradását is jelentette, de nem óvta meg a Szászföldet a román zselléreknek a szántógazdálkodásra alkalmatlan területekre költözésétől. Ugyanez nem következett be a Székelyföldön. Miután Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) gátat vetett a lakosság tömeges jobbágyosodásának, a katonai szolgálattal járó, de kiváltságokkal körülbástyázott szabadparaszti állapot olyan etnikai konzerváló erőnek bizonyult, amely megőrizte a székelyek homogén tömbjét.⁹

Az Oszmán Birodalom balkáni tartományaiból érkező szerbek és bosnyákok (egykorú közös nevükön: rácok) a Dunántúl déli-délkeleti szegletében maradtak mindaddig, amíg a tizenöt éves háború utat nem nyitott nekik északra, az elpusztult vagy szétszéledt lakosságú magyar falvakba. Esterházy Miklós nádor 1627-ben Simontornya környékét jelölte meg mint legtávolabbi szálláskörzetüket. Heinrich Ottendorf német utazó ezzel egybehangzóan magyarokkal vegyes rác népességet talált 1663-ban Dunaföldvár és Mohács között, onnan délre csak délszlávokat Belgrádig.¹⁰ A felszabadító háború első éveiben jórészt elhagyták településeiket. Ám Belgrád ismételt török kézre kerülésekor (1690) az oszmánok elleni felkelésben részt vett több ezer szerb család Magyarországra menekült egyházi vezetőjük Arsenije Črnojević pátriárka vezetésével. Egy részük megállt a Szerémségben, és jelentős telepeket hozott létre Zimonyban, Péterváradon, mások a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon vetették meg lábukat (Szabadka, Baja, Szeged, Kecskemét, Debrecen). Megint mások a Duna jobb partján húzódtak felfelé Baranya, Somogy, Tolna és Fejér megyébe (Pécs, Ozora, Döbrököz, Simontornya, Székesfehérvár),¹¹ s onnan tovább Budára, Szentendrére, sőt egyes csoportjaik eljutottak Esztergomba, Komáromba és Győrbe.

I. Lipót (1657–1705) 1690–1691. és 1695. évi okleveleivel az oszmánok végleges kiűzéséig tartó kiváltságokat adományozott a magyarországi szerbeknek. Feltételezte, hogy a jövevények ideiglenes tartózkodás után visszatérnek hazájukba, ahol régi szokásaik és kiváltságaik szerint élhetnek egyházi és világi vezetőik igazgatásával. Addig is

⁶ R. Várkonyi, 1459–1460.

⁷ KONCZ József: A hódoltság történetéhez. In: *Történelmi Tár* (1894), 697.

⁸ Oborni, 32–33.

⁹ R. Várkonyi, 1457.

¹⁰ R. Várkonyi, 1432–1433., HODINKA Antal: Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 36 (1935), 159 skk.

¹¹ Hodinka (1910), 24–25.

lehetővé tette a pravoszláv egyház önkormányzatát, teljes adómentességet biztosított a görögkeleti papoknak, híveiket felmentette a katolikus egyházat megillető tized fizetés alól. Az időleges uralkodói szándék a felszabadító háborút lezáró 1699. évi karlócai békekötéskor szertefoszlott, a lipóti ígervény semmissé vált, mert az egykori Szerbia területe oszmán kézen maradt. A szerbek – félve a megtorlástól – nem tértek haza korábbi lakóhelyükre, hanem Magyarországon maradtak.¹²

Az önkéntes beköltözés és a természetes szaporodás sem hozhatta helyre az oszmán uralom idején és a háborús években elszenvedett népességvesztéséget. A Habsburg-ház birodalmi koncepciója viszont azt kívánta, hogy Magyarország lakossága a monarchián túlról, elsősorban a Német-római Birodalomból, célszerűen irányítva, szervezeten és mielőbb gyarapodjék.¹³ Még zajlott a felszabadító háború, amikor 1688–1689-ben Kollonich Lipót győri püspök, volt magyar kamarai elnök irányításával egy udvari bizottság elkészítette a királyság közigazgatási, vallásügyi, belpolitikai, katonai és gazdasági reformtervét, az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*, amelynek *Politicum* fejezete foglalkozik a betelepítéssel. A monarchia érdeke – mondják a szerzők –, hogy valamennyi tagországa eltartsa önmagát, s arra a Magyar Királyság is alkalmassá váljék. A cél eléréséhez a modern kormányzati eszközök alkalmazása mellett „[...] mindenekelőtt a lakosságról, illetőleg a királyság benépesítéséről kell döntéseket hozni”.¹⁴ A tervet készítői a kedvezmények rendszerében és a betelepülőkkel szemben tanúsított vallási türelemben látták a siker biztosítékát. A paraszti telepések, akiket a javaslat készítői szerint „önkéntesen és szabadon kell behívni és befogadni az országba”, nem örökös jobbágysággá lennének, hanem szolgáltató rendű lakosok, azzal a szabad költözési joggal, amelyet a magyarországi törvények előírnak. A pusztán hagyott telket és tartozékait térítésmentesen és örökjogon, sőt az elidegeníthetőséggel kapják meg, mert így elkerülhető, hogy a földesúr elvegye vagy elcserélje újjáépített házukat, megművelt földjüket. Talpon maradásukat a magyaroknak három, a távolabbról érkező németeknek öt évre szóló adó- és robotmentességgel kívánnák előmozdítani.¹⁵ Ezt sietett megvalósítani Kollonich Lipót, amikor 1689 augusztusában kibocsátotta a hamarosan uralkodói megerősítést nyert betelepítési pátenst. A felhívás elsősorban a Német-római Birodalom nyugati tartományaiban talált visszhangra, ahol a súlyos adóterhek, a parasztgazdaság zárt öröklési rendje és a francia háborúk okozta pusztítás egyaránt szorongatta a lakosságot. A bevándorlók többsége az új élet elkezdéséhez elegendő erkölcsi tőkével rendelkező, a munkát szerető sváb földművesekből és iparosokból állt. Első csoportjaik az 1690-es években érkeztek Buda környékére, valamint

¹² (Főszerk.): Ember/Heckenast, 154.

¹³ Uo., 49.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Baranyai hagyaték (P 1568) 7. cs. Korrektúra 61.

¹⁵ Uo., 62.

Veszprém, Tolna és Baranya vármegyébe. Betelepedésük a karlócai békekötés után is folytatódott, ám csakhamar elakadt, sőt a Rákóczi-felkelés idején a hadi események martaléka lett falvaik java része.¹⁶

Az 1711. évi szatmári megegyezést követően új lendületet vett az ország benépesítése. Az 1712–1715. évi országgyűlés 12 reformbizottságot hozott létre, hogy kidolgozzák az államélet különféle területeit érintő javaslatokat. A 24. törvénycikk értelmében kiküldött Rendszeres Bizottságra (Systematica Commissióra)¹⁷ várt a később *Systema politico-oeconomico-militare* címen ismertté vált tervezet előkészítése. Forrásadatokkal ugyan nem igazolható, hogy a Commissio felhasználta a Kollonich-féle emlékiratot, de valószínűsíthető, mert annak számos gondolata felfedezhető az 1722 tavaszán-nyarán megfogalmazott *Systemában*,¹⁸ sőt továbbfejlesztve megvalósult az 1723. évi törvénycikkekben.

Az ország benépesítésének ügye joggal emelkedett – a spontánul zajló folyamat helyett – a földesurak által és az államilag irányított betelepítés jól szervezett szintjére. A Rendszeres Bizottság a gyéren lakott területek benépesítését – az *Einrichtungswerk* ajánlásával egyezően – vagy külföldről behívott telepeseikkel, vagy az ország relatíve népes régióinak szétköltöztetésével javasolta megoldani, amint azt később az 1723:103. törvénycikk megfogalmazta,¹⁹ a belső vándorlás élénkítésére és a földesúri telepítés ösztönzésére pedig olyan donációt ajánlott, amelynek fejében kötelezik a birtokost adományföldjének betelepítésére másutt fekvő jószágairól.²⁰

A földesúri telepítések már a Rendszeres Bizottság működésének időszakában megélnékültek. A toborzást magyar birtokosok ágensei végezték német földesurak hozzájárulásával kibocsátott toborzócédulákkal és újságfelhívásokkal. A kedvezően és világosan megfogalmazott feltételek hatására mind több, az előírásoknak megfelelő jelentkező érkezett. Többnyire nem pusztá telkekre ültették őket, hanem tovább élő vagy újjáépülő magyar és részben már szerb lakta falvakba. A telepítők az idegen földművesek megnyerésére – a törvény szerint²¹ – hat év állami és megegyezés szerinti földesúri adómentességet helyeztek kilátásba, s minden módon igyekeztek elősegíteni boldogulásukat: a telepések gyakran műveltek 30 hold szántót, nyolc kaszás rétet, olykor 16 kapás parlag szőlőt, ingyen jutottak épület- és tűzifához, kölcsöntőkét, viszatérítendő vetőmagot, élelmet, igavonó jószágot és termelőeszközt kaptak a földesúri

¹⁶ SZILÁGYI Mihály. *Az újra települő Tolna megye 1710–1720.* (Szerk.): K. BALOG János. Szekszárd: Tolna Megyei Tanács Levéltára 1983 (Tanulmányok Tolna Megye Történetéből 10), 44–45., 48.

¹⁷ *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1657–1740. évi törvénycikkek.* (Szerk.): MÁRKUS Dezső. Budapest: Franklin-Társulat 1900, 455.

¹⁸ KÓNYI Mária: *Az 1715–22. évi rendszeres bizottság javaslata.* Budapest: A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve II. 1932, 13–14., 17–18., 23., 30.

¹⁹ Márkus, 645.

²⁰ Kónyi, 34.

²¹ Márkus, 645.

gazdaságból.²² Tolna megyében Monaszterly János szerb alvajda, ezredes és Jobaházi báró Döry László nevéhez fűződik 1712–1715 között 11 csoportban érkezett 190 német családnak, mintegy 1000 léleknek a letelepítése 12 pusztára helyre, közöttük Kápolnára, Kisdorogra, Szárazdra, Szent Gálra és Tevelre. Számosan szálltak meg Dunaföldvár, Szekszárd és Tolna községekben is.²³ Az ipar fellendítésének céljából vas-, bőr- és posztómanufaktúrák alapításába fogtak vállalkozószellemű földesurak, hogy 15 év adómentesség ígéretével behívott iparosokkal²⁴ feldolgoztassák birtokaik nyersanyagkészletét.

A kormányzat telepítési programja – a Temesi Bánság 1718-ban történt visszavételével – erre a kamarai birtokká nyilvánított vidékre irányult. A 166 esztendeig oszmán uralom alatt állott terület igazgatását Claudius Florimund Mercy gróf, kormányzóra bízta az udvar. A gubernátor irányításával 1722-től 1726-ig érkeztek ide elsősorban a Német-római Birodalomból és az örökös tartományokból a katolikus telepesek első nagy hullámai – a gróf saját apari-hőgyészi (Tolna vármegyei) uradalmába is telepített közülük –, később csak kisebb csoportjaik vándoroltak be 1737-ig. Többségük megálta a helyét, és 53 faluban mintegy tízezer vertek gyökeret. A kormányzó a merkantilizmus szellemében fáradozott a reá bízott terület gazdasági fellendítésén: német iparosokat és bányászokat hívott be, a németek mellé spanyolokat, franciákat és olaszokat is a rizstermelés és a selyemhernyó-tenyésztés meghonosítására. Eredményeit azonban tönkretette III. Károly (1711–1740) 1737–1739. évi újabb török háborúja: a telepesek jórészt elmenekültek, vagy a harcok áldozatául estek. Helyüket hamarosan szerb határőrök és a határon túlról érkezett román és bolgár lakosok foglalták el.²⁵

A németek betelepítése még évtizedekig elhúzódott. Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780), 1748-ban gróf Grassalkovich Antal, a Magyar Kamara elnöke vette kézbe a jórészt kincstári tulajdonú Bácska betelepítését. Mellette Cothman Antal udvari tanácsos lett a német beköltözés szakértője. Tévékenységük eredményeképpen 1763–1771 között 2548 család érkezett a megművelt kamarai terület hézagainak betöltésére, ahol magyarokkal és szerbekkel kellett „megosztoznuk” az új hazán.²⁶ Ugyanakkor az utóbbiaknak csak szerény szórványaik maradtak a Délkelet-Dunántúlon, a tömeges német bevándorlás nyomán később „Schwäbische Türkei”-nek nevezett területen.²⁷

²² Kónyi, 34., Ember/Heckenast, 51., HÓMAN Bálint/SZEKFŰ Gyula: *Magyar történet* IV. Budapest: Magyar Királyi Egyetemi Nyomda 1935, 254.

²³ Szilágyi, 44–45., 48.

²⁴ Márkus, 645.

²⁵ A témakör alapos feldolgozása KALMÁR János: A Kollonich-féle „Einrichtungswerk” és a 18. századi bánsági berendezkedés. In: *Századok* 125/5–6 (1991), 489–499.

²⁶ Ember/Heckenast, 52–53.

²⁷ Baranya és Tolna vármegyéknek az oszmán megszállás idején lepusztított vidéke. A 18. században keletkezett német települések láncolatát kezdettől számos helyen magyar, horvát és szerb közösségek szakították meg. A „Schwäbische Türkei” kifejezést a 19. század első felében kezdték használni a magyarországi német nyelvben. *Magyar néprajzi lexikon* 4. (Főszerk.): ORTUTAY Gyula. Budapest: Akadémiai 1981, N–Szé.

A Bácska és a Bánság falvainak benépesítése 1782–1787 között mintegy 85-90 ezer német ajkú telepes telekre ültetésével befejeződött. Változatlanul a kedvezmények sorával segítették beilleszkedésüket: három-hat évre szóló földesúri és állami adómentességet, szántóföldet, rétet, gazdasági felszerelést, igásállatot és élelmiszert kaptak, továbbá szabad vallásgyakorlatot, papot, imaházat, tanítót, iskolát és kórházat biztosítottak számukra.

A szlovákok 18. századi térnyerésére jellemző, hogy korábbi, a felföldi városokba és művelhető folyóvölgyekbe költözésüket felváltotta az ország belsejébe áramlás. Olyan országrészekben is megjelentek, ahol korábban nyomuk sem volt, és ott hoztak létre településszigeteket. Az 1715. évi országos összeírás szerint Pest-Pilis-Solt vármegye 54 falujába érkeztek katolikus és evangélikus szlovákok. Betelepedésük az 1720–1730-as években folytatódott, jellemzően Nógrád megyei lakóhelyüket cserélték fel a Grassalkovich Antal tulajdonába került településekkel (Ecsér, Maglód), ahol szántógazdálkodással, szőlőtermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkoztak.²⁸ Báró Harruckern János György 1722–1723-ban hívott szlovákokat Gömör, Hont, Nógrád, Pest és Zólyom vármegyékből nagy kiterjedésű Békés megyei birtokaira.²⁹ Időre szóló szerződésben állapította meg földesúri járadékaikat, szabad malomhasználatot, továbbá építőanyagot biztosított templomaik és lakóházaik felépítéséhez.³⁰

A románok tovább erősítették az oszmán korszakban megszerzett pozícióikat. Helyzetük megszilárdulását elősegítette az ortodox hitűek 1700. évi vallási uniója, amely 1500 pap és híveik csatlakozását jelentette. Az új görögkatolikus egyház jogállását I. Lipót 1701. évi dekrétuma szabályozta, amely kimondta, hogy a román görögkatolikusoknak a római katolikusokéval azonos jogokat biztosít, továbbá mentesíti az unitus papokat a jobbágyi szolgáltatástól és az adófizetési kötelezettségtől.³¹ Az Erdélyben és a Partiumban élő románság lélekszámát az 1730-as évek első felében mintegy 550 ezer főre becsülik a demográfusok. A következő évtizedben újabb csoportjaik érkeztek Arad, Szatmár és Ugocsa vármegyékbe, valamint az 1737–1739-es Habsburg–oszmán háború után újraéledő Temesi Bánságba.³²

A karlócai békekötés után a Magyar Királyságba szakadt szerbek véglegesnek tekintették a lipóti kiváltságokat, és kérték, hogy telepítsék le őket a részükre kijelölt

²⁸ DÓKA Klára: Pest-Pilis-Solt megye népességi és nemzetiségi viszonyai (1701–1840). In: *Tanulmányok Pest megye monográfiájához* II. (Szerk. és mutató): SOÓS István. Budapest: Pest Megye Monográfia Alapítvány 2008, 275., 277–281., 293., 297.

²⁹ EMBER Győző: *Az újratelepülő Békés megye első összeírásai 1715–1730*. Békéscsaba: Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 8, 1977, 36–37.

³⁰ IMPLÓM József: *Olvasókönyv Békés megye történetéhez* II. (1694–1848). Békéscsaba: Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 4, 1971, 43–45.

³¹ *Erdély története 1606-tól 1830-ig* II. (Szerk.): MAKKAI László/SZÁSZ Zoltán. Budapest: Akadémiai 1986, 886–888., MNL OL P 1568 Fasc. 7. Személyek, 42–48.

³² Kalmár, 489–499., Ember/Heckenast, 47., 60.

különálló területen, ahol saját jog- és szokásrendjük szerint élhetnek. Kérték továbbá, hogy főpapjaik és nemeseik részt vehessenek a magyar országgyűlésen, a városi magisztrátusok ülésein, és az országgyűlés cikkelyezze be privilégiumaikat. Egyik sem valósult meg a magyar rendek ellenállása miatt, sőt I. Lipót utódai – I. József (1705–1711), III. Károly és Mária Terézia – is csak feltételesen erősítették meg az 1690–1695 között szerzett előjogaikat. A szerbek nem fogadták el a szabadságukat korlátozó magyar jogrendet, a magyar nemesség viszont nem engedte, hogy önálló vajdaságot hozzanak létre. Az ellentétek több-kevesebb feloldását jelentette, hogy az oszmán háborúk befejezése után a bécsi kormányzat létrehozta a Horvátországtól Havasalföldig terjedő Határőrvidéket. A szerbeket a védelmi rendszer tengelyében, a Maros–tiszai Határőrvidéken és a titeli Sajkás Kerületben helyezte el (1700–1750), és katonai szolgálatukért kiváltságokban részesítette őket.³³

Az oszmán uralommal járó részleges lakosságpusztulás, az azt követő spontán és szervezett újratelepülés (-telepítés), valamint a természetes népességgyarapodás eredményeképpen a Magyar Királyság – etnikai összetételén túl – lélekszámát tekintve is alaposan átalakult közel két évszázad során. A demográfusok által elfogadott népességadatok szerint a tizenöt éves háború előestéjén a 120 ezer km² kiterjedésű Magyar Királyságban hozzávetőleg 1 millió 800 ezer lakos élt, az azonos területű Hódoltságban 900 ezer, a 60 ezer négyzetkilométernyi Partium nélküli Erdély pedig 800 ezer lelket számlált. Száz esztendővel később, az oszmán uralom felszámolása körüli évekre alig változott ez a számsor: a királyság népessége 2 millió 300 ezer, az egykori Hódoltságé 800 ezer, a fejedelemségé 700 ezer főt tett ki. Összesítve: a 16. század végén 3,5 millió ember élt Magyarországon, míg az oszmán korszak végét 3 millió 800 ezren érték meg,³⁴ mintegy 50-50 százalékban magyarok és idegen ajkúak.³⁵

Tanulságos néhány európai számadatot felsorakoztatni a fentiek mellé: 1700-ban Anglia és Skócia lakossága 5,4 millió főt tett ki, Hollandia 1,9, Belgium 2,0, Franciaország 19,0, Németország 15,0, Itália 13,3, Ausztria és Csehország együtt 4,6, Lengyelország 2,8 millió lelket számlált.³⁶ Így nem meglepő a Magyarország és néhány nyugat-európai állam népsűrűségi mutatója között megmutatkozó számottevő különbség: míg Németalföldön 40, Itália sűrűn betelepült vidékein 100–120, gyéren lakott területein 25–40, Franciaországban 34 ember, addig Magyarországon 11–12 fő élt egy négyzetkilométeren.³⁷

³³NAGY Lajos: Rácok Budán és Pesten (1686–1703). In: *Tanulmányok Budapest múltjából* XIII. (Szerk.): Szerkesztőbizottság. Elnök: PESTA László. Budapest: Akadémiai 1959, 62–64., Hóman/Szekfű, 258–262., Hodinka (1935), 159–213.

³⁴Ágoston, 49–50.

³⁵Ember/Heckenast, 19.

³⁶Ágoston, 51–52.

³⁷Uo., 58.

II. József uralkodásának (1780–1790) végére Magyarország népessége – figyelemmel a természetes gyarapodásra is – ugrásszerűen megemelkedett. Az 1787-ben befejezett népszámlálás adatai szerint mintegy 9 millió 940 ezer lakos élt³⁸ a Kárpát-medencében, amelynek kevesebb mint 60 százaléka idegen ajkú volt, tehát a magyarság lakosságon belüli részaránya alig haladta meg a 40 százalékot³⁹ a 17. század végére becsült 50 százalékkal szemben.⁴⁰ (A magyarok jelentős mértékű megfogyatkozását mutatja, hogy az 1490-es évek végén a Dráva–Duna vonalától északra eső területen élő 3,0–3,2 milliós népességnek a 74 százalékát még magyar anyanyelvűek tették ki.⁴¹)

A 150 éves oszmán uralom egyik súlyos tehertétele ez az etnikai és demográfiai átrendeződés volt, amelynek következményeivel generációknak kellett szembenéznie a 19. és a 20. évszázadban.

ETHNIC AND DEMOGRAPHIC CHANGES IN HUNGARY IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

The 150-year Ottoman occupation and repeated military campaigns significantly reduced the population of the southern and central Hungary and the Principality of Transylvania. The ethnic vacuum following the expulsion of the conquerors almost “swallowed” part of the Hungarian population that had fled to the periphery and the foreign-speaking population that had previously lived there.

At first, the settlement took place spontaneously, later in an organized manner. The immigrants were able to start life in their new homeland with significant landlord and state benefits. Germans from the west, Slovaks from the north, Ruthenians from the northeast, Romanians from the east, and Serbs and Croats from the south moved in mainly to agricultural areas (villages and market towns), but craftsmen also arrived in the cities.

³⁸ Ember/Heckenast, 73.

³⁹ Uo., 70. – A 4. sz. táblázat összesítése szerint Magyarország, Erdély, Szlavónia, Horvátország és a Hátőrvidék lakosságának 41,55 százaléka volt magyar, 58,45 százaléka idegen ajkú (német, román, szlovák kárpátukrán, szlovén, horvát, szerb, bunyevác, sokác és egyéb).

⁴⁰ L. az 53. jegyzetet.

⁴¹ KOC SIS Károly/TÁTRAI Patrik/AGÁRDI Norbert/BALIZS Dániel/KOVÁCS Anikó: *A Kárpát–Pannon térség változó etnikai arculata a 15. század végétől a 21. század elejéig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont 2015, 6., 34 (1. sz. táblázat), KUBINYI András: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. In: *Történelmi Szemle* 38/2–3 (1996), 135–161.

The migration taking place in the 17th and 18th centuries, considering natural increase, resulted in significant ethnic and demographic changes: the population of the Carpathian Basin increased from approximately 3.5–3.8 million to 9.94 million, while the proportion of the Hungarian element decreased from 50 percent to 41.55 percent.